

Metaforična pomenotvornost z vidika sintagmatike

Jerica Snoj

Cobiss: 1.01

Metafora se običajno pojmuje kot zlasti paradigmatško določena danost, in to na osnovi asociativnosti, ki metaforo vsebinsko omogoča. Pri eksaktni obravnavi metafore kot leksikalnopomenske danosti pa so v ospredju zlasti sintagmatska razmerja, kar se kaže na več ravneh: pri povezovanju pomenskih sestavin v metaforično izpeljanih pomenih, pri povezovanju besed v metaforičnem pomenu v besedne zveze in pri oblikovanju stavčne povedi, v kateri se uresničuje leksikalizirana metafora.

Ključne besede: metafora, pomenska izpeljava, sintagmatika

Metaphorical meaning derivation from the perspective of syntagmatics

Metaphor is ordinarily understood especially as a paradigmatically defined entity based on associativity, of contents. In the exact treatment of metaphor as a lexico-semantic entity, the syntagmatic relationships in particular are in the foreground. This is reflected at several levels: in connecting semantic elements in metaphorically derived meanings, in connecting metaphorical words into phrases, and in creating sentences in which a lexicalized metaphor is realized.

Keywords: metaphor, semantic derivation, syntagmatics

1 Uvod

1.1 Izhodišče razpravljanja je pojmovanje metafore kot sestavine leksikalnega sistema.¹ To pojmovanje temelji na predpostavki, da so empiričnemu preučevanju dostopne nekatere za pojmovanje metafore relevantne danosti: (1) leksikalni sistem individualnega jezika, vključujoč leksem, leksikalni pomen in večpomenskost; (2) utemeljenost metaforičnih medpomenskih povezav v asociacijah med vsebinami; (3) neločljiva povezanost slovnice kot urejevalnega pola jezikovnega sistema in slovarja (leksikalnega sistema) kot poimenovalnega pola.

¹ Pri obravnavi metafore kot jezikovne danosti so namreč prisotni različni pristopi: metafora je zlasti pogosto obravnavana kot besedilni pojav, pogosto s stališča individualne metaforske specifikke določenega avtorja ali v okviru določenega vsebinskega področja. V zadnjih desetletjih prevladuje kognitivna obravnava, ki metaforo izhodiščno pojmuje kot mišljenjsko danost. Nakazana raznovrstnost pogledov in obravnav narekuje zgornjo eksplicitno določitev, da je v prispevku metafora pojmovana kot jezikovnosistemska danost.

1.2 Smiselno je, da se v obravnavi metafore kot sestavine leksikalnega sistema načrtno upoštevajo besedilne uresničitve. Na osnovi teh je razvidno, da se metafora kot jezikovnosistemska danost uresničuje v dveh tipičnih vlogah: poimenovalni in preimenovalni (Vidovič Muha 2000: 143). S stališča specifičnosti metaforične pomenotvornosti je preimenovalna metafora zlasti ponazarjalna, zato je v nadaljevanju besedilno ponazorjena na prvem mestu:²

V pomladnem času močnega deževja se [...] deli doline [...] hitro spremenijo v **morje** cvetov.³

Samostalnik **mórje** -a s v besedni zvezi *morje cvetov* je metaforična izrazitev, ki je izbrana v iskanju ustrezne izrazitvene možnosti. V izbranem metaforičnem izrazu se pomen količinske določitve nerazdružno povezuje s pojmom 'nepreglednost (zaradi velike razsežnosti)', 'neizmerljivost' ipd. Prikazani primer ponazarja, kako se v danih okoliščinah pojavi potreba po specifičnem ubesedenju določene vsebine, ob kateri so običajna, sistemsko predvidena izrazna sredstva nezadostna. Potrebi po natančnejši, za določeno vsebino ustrežnejši izrazitvi streže sistemsko predvidena možnost metaforične tvorbe novih poimenovanj (Halliday 1994: 340–361). V navedenem ponazorilu (*morje cvetov*) je večja izrazitvena natančnost metaforičnega poimenovanja v primerjavi z nemetaforičnim poimenovanjem (**nepregledna množina cvetov*) omogočena z asociativno povezavo med osnovnim pomenom pri **mórje** -a s 'vodovje velikih razsežnosti' in vsebino količinsko določane danosti ('velika površina, pokrita s cvetovi').

Komplementarna k zgoraj prikazani preimenovalni vlogi metafore je poimenovalna vloga. V tem primeru je metaforično izpeljano prvotno, osnovno ali lahko celo edino poimenovanje (terminologija) za določeno danost:

[...] so podjetniki nekaj let oglaševali svojo »odličnost«. **Metuljček** je bil nekakšen simbol za odličnost in važno je bilo vedeti, kako se ga zaveže.

Izraz *metuljček* je v pomenu 'modni dodatek' uporabljen v čisti poimenovalni vlogi, celo kot strokovni izraz, v oblačilni stroki specializiran za imenovanje določene predmetnosti.

² Metaforo v preimenovalni vlogi je sicer mogoče pojmovati kot podmnožico v okviru ene same krovne poimenovalne vloge metafore. Definijska lastnost metafore je namreč vloga poimenovalnega sredstva, ki zapolnjuje poimenovalno praznino. Poimenovalna praznina je lahko absolutna, tj. išče se poimenovanje za doslej neimenovano danost; v tem primeru ima metaforično izpeljano poimenovanje dobesedno poimenovalno vlogo. Poimenovalna praznina pa se lahko nanaša na potrebo po še enem, drugotnem, nadomestnem, izrazitveno natančnejšem poimenovanju danosti, ki je sicer že poimenovana; v tem primeru ima metaforično izpeljano poimenovanje preimenovalno vlogo, ki je hkrati tudi tip poimenovalnosti.

³ Besedilna ponazorila so iz korpusa Nova beseda z dne 23. 2. 2011, če ni navedeno drugače.

Navedena primera za preimenovalno metaforo in poimenovalno metaforo ponazarjata metaforo v njeni sistemski vlogi, v vlogi sistema poimenovalnega sredstva. Temeljne danosti, ki omogočajo metaforo v tej vlogi, so:

- Asociativnost vsebin: metafora temelji na asociaciji med vsebinama izhodiščnega in izpeljanega pomena.
- Izpeljavnost: metaforični pomen se kot izpeljani, motivirani pomen pri določenem leksemu pojavlja poleg osnovnega, izhodiščnega pomena.
- Večpomenskost oz. večleksemskost: metaforična izpeljava je nerazdružno povezana z lastnostjo leksema, da lahko kot izrazno-pomenska enota vključuje več pomenov, oz. z možnostjo, da je metaforična izpeljava zaradi kategorialnopomenske različnosti samostojni leksem.

1.3 Tako kot je v besedilni rabi pri metafori pomembno to, da se metaforične izpeljave pravilno uporablja oz. razume, tako je pri opisu metafore kot leksikalno-sistemske danosti bistveno vprašanje, kaj v zgradbi jezikovnega sistema omogoča njeno pojavljanje in delovanje. Raziskovanje metafore kot leksikalnopomenske danosti potrjuje, da metafora kot tipizirana pomenotvorna možnost ne more obstajati samo na osnovi asociativno povezanih vsebin, pač pa metaforo v leksikalnem sistemu omogoča ustrezna pomenska in slovnična organiziranost jezikovnega sistema. V zvezi s tem vprašanjem raziskovalno ukvarjanje z metaforo potrjuje, da se je smiselno osredotočiti na sintagmatska razmerja.

2 Sintagmatika in paradigmatika: temeljni razmerji v strukturalno določenem jezikovnem sistemu

2.1 Sintagmatika in paradigmatika predstavljata dvojico osrednjih opozicijskih razmerij, s katero je strukturalno določen jezikovni sistem (de Saussure 1997: 138–146; Golden 2001: 87–90). Pojem sintagmatika se najpogosteje pojavlja v zvezi z obravnavo linearnih razmerij med elementi v besedi ali besedni zvezi (Crystal 1997: 438). V skladu s tem je sintagmatika pričakovano deležna osrednje pozornosti znotraj glasoslovja, oblikoslovja, besedotvorja in skladnje, kjer so bistvena linearna razmerja med materializiranimi elementi glasoslovne, besedotvorne ali skladenjske enote. Manj je vloga sintagmatike kot jezikovnosistemskega urejevalnega načela prisotna v pomenotvorju, kjer sintagmatsko urejevalno načelo deluje na ravni linearnih razmerij med pomenskimi sestavinami, tj. med elementi brez lastnega izraza.

2.2 Pot k razumevanju vloge sintagmatike in paradigmатike v pomenoslovju je na načelni ravni eksplicirana v pojmovanju tega opozicijskega razmerja pri Romanu Jakobsonu. Jakobson pojmuje sintagmatiko in paradigmатiko kot temeljni urejevalni jezikovnosistemski osi. Glede na to znotraj jezikovnega sistema ločuje dva različna tipa pomenskih povezav: dana vsebina lahko vodi k drugi vsebini bodisi zaradi njune medsebojne povezanosti po podobnosti (*koča* → *je uborna*

majhna hiša) bodisi zaradi njune medsebojne povezanosti preko družljivosti, dopolnjevalnosti (*koča* → *je pogorela*).⁴ Prva povezava se uresničuje na paradigmatski pomenskoorganizacijski osi in je imenovana metaforična povezava, druga na sintagmatski osi in je imenovana metonimična povezava. Metaforična povezava je interpretirana kot substitutivna, metonimična kot predikativna (Jakobson – Halle 1956: 76–82).

V Jakobsonovi binarni interpretaciji pomenskih povezav je mogoče videti temelj systemskega razlikovanja tipov pomenskih izpeljav. Pomenotvorna povezava med izhodiščnim in izpeljanim pomenom ustreza bodisi razmerju podobnosti in s tem substitutivnosti (*koča* = *majhna uborna hiša*), kar se sprejme za definicijsko lastnost metaforičnega razmerja, ali pa pomenotvorna izpeljava ustreza razmerju dopolnjevalnosti, družljivosti, kar je definicijska lastnost metonimičnega razmerja.⁵ Na osnovi tega razlikovanja se metafora običajno povezuje s paradigmatsko urejenostjo poimenovalnega sistema. Paradigmatika kot abstraktno razmerje namreč vključuje vsa možna razmerja med dano prvino, ki zaseda določeno mesto v jezikovni strukturi, in vsemi tistimi prvinami, ki bi na to mesto lahko bile izbrane namesto nje (razmerje *in absentia*). Če iščemo ponazorila za to vrsto razmerja, se naravnost ponuja leksikalna metafora: besedno zvezo *morje cvetov* je možno videti kot izbiro izmed razpoložljivih možnosti *bogastvo / razkošje / valovje* itd. *cvetov*, ki so pod določenimi pogoji nadomestne v slovnični zgradbi, kot je realizirana v zvezi (*zelo*) *veliko cvetov*. Na tej osnovi je metafora splošno pojmovana kot zlasti paradigmatsko določena pomenska danost. Načelo izbirstnosti in zamenljivosti, vključeno v paradigmatsko razmerje, je pri metafori v ospredju, ko metaforo obravnavamo v njeni poimenovalni vlogi.

2.3 Sicer se metafora kot vsaka prvina jezikovnega sistema uresničuje kot hkranost paradigmatskih in sintagmatskih razmerij. Tudi npr. v zvezi *morje cvetov* je metaforični pomen razumljiv le ob ustrezno konkretizirani leksikalni družljivosti, torej ob ustrezni uresničitvi sintagmatike na leksikalnopomenski ravni. To samo po sebi ni specifičnost metaforičnih pomenov, pač pa splošna zakonitost pomenskega razločevanja. Pač pa je v pogledu sintagmatske določenosti specifičnost metaforičnih pomenov v tem, da so v primerjavi z nemotiviranimi pomeni načeloma v večji meri vezani na določene sintagmatske zgradbe.

V nadaljevanju je prikazano, kako je v metaforični pomenotvornosti dejavna sintagmatika na treh ravneh: na ravni pomenskosestavinske dinamike, na ravni povezovanja besed v besedne zveze in na ravni oblikovanja stavčne povedi, v kateri se lahko uresničuje metaforični pomen.

⁴ Ponazorili v izvorniku: *hut* → *is a poor little house*; *hut* → *burnt out* (Jakobson – Halle 1956: 77).

⁵ O vlogi sintagmatike v metonimičnih pomenskih izpeljavah gl. Snoj 2006: 73–84.

3 Metaforične izpeljave s stališča sintagmatskih razmerij med pomenskimi sestavinami

3.1 Sintagmatsko urejevalno načelo je bistveno v sami zasnovi strukturalno modeliranega leksikalnega pomena. Glede na ta model se leksikalni pomen opisuje kot hierarhizirana zgradba iz pomenskih sestavin, in sicer iz skladijsko nadrejene uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) in skladijsko podrejenih razločevalnih pomenskih sestavin (RPS) (Vidovič Muha 2000: 53). Tipi razmerij med tvorbeno povezanimi pomeni se ločujejo na ravni tipskih sprememb, ki nastanejo v pomenskosestavinski zgradbi pri tvorbi novega pomena (Vidovič Muha 2000: 121–154). Motivirani pomen je odvisen od tega, kako se pomenske sestavine ob vstopu nove UPS družijo v novi pomen, torej od konkretizacije sintagmatskega načela na ravni najmanjših sestavin pomena.

3.2 Pogoj za metaforično pomensko izpeljavo je na vsebinski ravni medsebojno vplivanje vsebin dveh denotatov. Na ravni pomenskih sestavin se metafora potrjuje kot specifični pomenotvorni postopek, in sicer razločevalno v razmerju do drugih pomenotvornih postopkov, tj. do pomenske vsebovanosti in zlasti do metonimije kot metafori vzporednega pomenskega prenosa. Specifičnost in predvidljivost metafore je vnašanje novih pomenskih sestavin, tako uvrščevalne pomenske sestavine kot razločevalnih pomenskih sestavin.

Metaforično pomensko izpeljavo na ravni pomenskih sestavin poenostavljuje no ponazarja večpomenskost leksema **metúljlček** -čka m:

metúljlček -čka m

MOTIVIRAJOČI POMEN: *Palčici je okoli glave prifrfotal bel metuljlček in tako dolgo letal okoli nje, dokler ni sedel na list.*

P₀

UPS: **žuželka**

RPS: ima dva para kril,

velikih

obarvanih

živo, pisano

ima tipalnici

METAFORIČNI MOTIVIRANI POMEN: *Metuljlček je bil nekakšen simbol za odličnost in važno je bilo vedeti, kako se ga zaveže.* (Delo, 2. 2. 2005)

P_{MF}

UPS: **modni dodatek**

RPS: v obliki pentlje

k moški obleki

na sprednji strani srajce

Predvidljivost, tipološkost metaforične pomenske izpeljave se kaže prav v tipski različnosti v primerjavi z metonimično pomensko izpeljavo. Metonimija, ki predstavlja metafori vzporedni pomenski prenos, namreč vključuje specifičnost, da se kot razločevalna lastnost metonimično izpeljanega pomena pojavi celotni motivirajoči pomen, kar je razvidno iz ponazoritve z leksemom **šola** -e ž:

šola -e ž

MOTIVIRAJOČI POMEN *Včeraj so jo vpisali v šolo.*

P₀

UPS: vzgojno-izobraževalna ustanova

RPS: omogoča učencem organizirano, sistematično pridobivanje znanja, spretnosti

METONIMIČNI MOTIVIRANI POMEN *sezidati novo šolo*

P_{Mn}

UPS: poslopje

RPS: te ustanove (= P₀!)

3.3 V metaforični izpeljavi, kot je ponazorjena s primerom **metúlječek** -čka m, kategorialne pomenske lastnosti ostajajo v motiviranem pomenu nespremenjene, tj. iste kot v motivirajočem pomenu. Vendar so za metaforo značilni prav primeri, ko ima metaforično izpeljani pomen novo skladiščno vlogo; metaforična izpeljava torej ne prinaša le vsebinsko nove UPS, ampak tudi novo skladiščno vlogo motiviranega pomena. Te vrste metaforizacijo ponazarjata pomenski izpeljavi v leksemih **zájec** -jca m in **mórje** -a s.

3.3.1

zájec -jca m

MOTIVIRAJOČI POMEN *Ob robu tratine je čepel v grmu mlad zájec, buljil vanju z velikimi, neumnimi očmi in stresal z ušesi ...*

P₀

UPS: **glodavec**

RPS: z velikimi uhlji in dolgimi zadnjimi nogami

METAFORIČNI MOTIVIRANI POMEN [...] *kako bi se obnašal, če bi [...] mu pretili z nasiljem. »Vsakič ko sem se to spraševal, sem prišel do istega sklepa: fizično in psihično sem zájec, razen ko me popade srč.«*

Metaforični motivirani pomen je skladiščno lastnostni povedkovnik (*biti zájec*), kar pomeni izstop iz samostalniške kategorialnosti. V metaforičnem pomenu ima leksem vrednost eksogenega leksema in je lahko razložen le stavčno: *izraža, da je kdo bojzljiv, strahopeten (← izraža, da kdo ni pripravljen česa storiti, ker pri tem predvideva težave, nevarnosti). Metaforični pomenski prenos v tem primeru vključuje popolno spremembo nabora kategorialnih pomenskih lastnosti. Povedkovniški pomen pri **zájec** vključuje glagolsko kategorialnost v kategorialni lastnosti vid (*biti*

zajec nedov., postati zajec dov.) in možnost stopnjevanja, kot obstaja pri glagolu (**biti zelo zajec = zelo se bati česa*). Izguba samostalniške kategorialnosti se nasprotno kaže v neaktualnosti kategorije spola v motiviranem pomenu (**On je velik zajec, *Ona je velik zajec*).

3.3.2

mórje -a s

MOTIVIRAJOČI POMEN *Reka se izliva v morje.*

P₀

UPS: slana voda

RPS: napolnjuje vdolbine

med celinami

METAFORIČNI MOTIVIRANI POMEN *V pomladnem času močnega deževja se [...] deli doline [...] hitro spremenijo v morje cvetov.*

Metaforični motivirani pomen, izpeljan iz samostalniškega pomena, ima vlogo mernega izraza in stavčno razlago: 'izraža veliko količino česa (← izraženega v roditelju)'.¹

3.4 Obravnavani primeri ponazarjajo, kako je metaforična pomenska izpeljava vselej povezana s spremembami v sintagmatiki pomenskih sestavin. Kot sprememba pomenskosestavinske zgradbe se metafora od metonimije razlikuje po tem, da prinaša docela nov nabor pomenskih sestavin. Poleg tega pogosto vključuje tudi spremembo kategorialnih pomenskih sestavin ali celo nabora kategorialnih pomenskih lastnosti (npr. samostalnik → povedkovnik, samostalnik → nedoločni količinski števniki itd.), s čimer je povezan izstop iz večpomenskosti in tvorba novega leksema.

4 Metaforične izpeljave s stališča sintagmatskih razmerij znotraj besedne zveze

4.1 Metaforični pomeni, tako kot leksikalni pomeni sploh, živijo v besednih zvezah in se kot leksikalnopomenska sistemska danost ugotavljajo na osnovi tipičnih besednih zvez, v katerih se pojavljajo. V tem niso posebnost znotraj leksikalnih pomenov nasploh. Pač pa je specifičnost metaforičnih pomenov s stališča besedne zveze kot sintagmatske enote v tem, da je uresničitev metaforičnega pomena pogosto vezana na določeno slovnično strukturo besedne zveze in da se dani metaforični pomen uresničuje samo znotraj te strukture.

Vežanost metaforičnega pomena na določeno besednozvezno slovnično strukturo je lahko tako popolna, da jo mora eksplicirati tudi leksikografski prikaz, če naj verodostojno prikaže metaforični pomen. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* je to zlasti dosledno izkazano pri metaforičnih samostalniških pomenih, in sicer z navajanjem slovničnega pojasnila »s prilastkom« (npr. v sestavku pri **gláva** -e ž za pomen v zvezah tipa *glava žeblja*) in navajanjem pomenskega pojasnila »z

oslabljenim pomenom« (npr. v sestavku pri **ôgenj** ôgnja m za pomen v zvezah tipa *ogenj navdušenja*).⁶

Glede na vsebino izsamostalniških metaforičnih izpeljav, ki so docela vezane na zvezo s prilastkom, so po količinski zastopanosti v ospredju tri pomenske kategorije: kategorija imenovanja sestavnih delov česa (*glava žeblja*), kategorija imenovanja količine, mere (*morje cvetov*, *morje gorja*) in kategorija poudarjanja določene vsebinske lastnosti, izražene v samostalniku v odnosnici (*oklep negotovosti*).

4.2.1 Metaforične izpeljave, nanašajoče se na imenovanje sestavnih delov česa

V tej kategoriji je metaforična izpeljava vezana na strukturno zvezo samostalnika z desnim prilastkom (*glava žeblja*) ali levim prilastkom (*plužna glava*). Samostalniška kategorialnost v smislu slovničnosemantične kategorije se lahko nanaša samo na celotno besedno zvezo; samostalniška sestavina *glava* v poimenovanju *glava žeblja* namreč nima lastnega denotata. Denotat kot nujna danost za obstoj samostalniškega leksikaliziranega pomena obstaja le za celotno besedno zvezo⁷ (Taylor 2003: 217; Vidovič Muha 2000: 45). Vezanost slovarskega pomena na besednozvezno strukturo uvršča te primere na mejo s frazeologijo. Obravnava metaforizirane sestavine kot samostojne danosti, npr. *glava* v besednih zvezah tipa *glava žeblja*, je utemeljena zgolj na osnovi tega, da ima sistemsko kot odnosnica v prilastkovni zvezi tipološko isto pomensko vlogo kot v besednih zvezah *glava vijaka*, *glava stegenice* itd. Za omenjene besedne zveze je značilno, (1) da imajo isto slovnično zgradbo, (2) da imajo različno leksikalnodružljivostno konkretizacijo, hkrati pa (3) prilastkovno določilo s tipiziranim sistemskim pomenom 'imenovanje danosti, na katere del se nanaša besedna zveza z danim metaforiziranim samostalnikom'.

Temu tipu izsamostalniških metaforičnih izpeljav pripada veliko število metaforiziranih samostalnikov slovenskega jezika. V slovaropisnem prikazu v Slovarju slovenskega knjižnega jezika je ta vrsta metaforične izpeljave razvidna iz tipske razlage 'kar je temu podobno' ali 'temu podoben del česa'. Podobnost je pri tem konkretizirana prav z vsebino prilastkovnega določanja.⁸

⁶ Opravljena gradivna raziskava potrjuje, da so metaforični pomeni, ki ne bi bili vezani na določeno slovnično strukturo, maloštevilni. Navedeni primer poimenovalne metafore **metuljček** -čka m 'oblačilni dodatek' je eden redkih te vrste in je bil zaradi tega zavestno izbran za ponazorilo redkega primera poimenovalne metafore, ki ni vezana na besedno zvezo.

⁷ V besedilni rabi je sicer možna eliptična pojavitev odnosnice *glava* brez prilastka, možna in razumljiva na osnovi neposrednega ali posrednega sobesedila: **Vzemi klešče in odščipni glavo*.

⁸ Poenostavljeno in zunaj sicer nujne abstraktnosti leksikalnopomenoslovnih interpretacij je pojav mogoče opisati tudi takole: za obstoj zveze *glava žeblja*, ki je v imenovanem slovarju razložena 'glavi podoben del česa po obliki', je bistvena predpostavka, da je sestavni del žeblja v razmerju do celotne pojavnosti žeblja viden v enakem razmerju, kot je videno razmerje med glavo kot delom telesa in celotnim telesom. Slovaropisno sklicevanje na podobnost v slovarskih razlagah posredno kaže, kako je sam koncept podobnosti nepogrešljiva sestavina slovarja kot poimenovalnega sistema.

4.2.2 Metaforične izpeljave, nanašajoče se na imenovanje mere, količine česa

Ta kategorija metaforičnih poimenovanj je – tako kot načeloma vsa metaforična poimenovanja – utemeljena v danosti, da specializirana izrazna sredstva za merno in količinsko določanje predmetnosti ne zadoščajo za izražanje te vsebine v vsej njeni pojavnih raznolikosti. Tej potrebi ustreza možnost metaforičnega izpeljevanja ustreznih poimenovanj.

Kategorijo ponazarja metaforična izpeljava v besedni zvezi *morje cvetov*. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je ta tip metaforizacije razviden preko tipske razlage ‘velika količina’, ki pravzaprav sodi v tip t. i. sinonimnih razlag in je utemeljena v načelu sistemske zamenljivosti (*morje cvetov* = *velika količina cvetov*). Primer sicer tipsko ponazarja, kako proces metaforizacije vključuje spremembo kategorialnosti: samostalniško kategorialnost motivirajočega pomena nadomesti kategorialnost mernega izraza. S stališča stopnje leksikaliziranosti se ti primeri glede na vezanost metaforičnega pomena na izključno določeno kategorijo besednih zvez uvrščajo med primere pogojno leksikaliziranih metaforičnih pomenov (Snoj 2010: 78).

Ta kategorija metaforičnih izpeljav je med drugim ponazarjalna s stališča vloge, ki jo ima vsebinska asociativnost pri postavljanju leksikalnodružljivostnih omejitev pri metafori. Kot je že bilo navedeno, je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika pri številnih samostalnikih prikazan pomen ‘velika količina’, toda za opis dejanske pomenske vrednosti in možnosti besedilne zamenljivosti je bistvena navedba ponazorila, iz katerega je treba razbrati leksikalnodružljivostne omejitve: sprejemljiva je npr. zveza *arzenal propagandnega materiala*, manj sprejemljiva pa **pragozd propagandnega materiala*, kar je utemeljeno prav v značaju asociativnega razmerja, ki utemeljuje vsakokratno metaforično izpeljavo.

4.2.3 Metaforične izpeljave s poudarjalno vlogo

Posebno skupino metaforičnih izpeljav iz samostalnika predstavljajo primeri tipa *oklep negotovosti*; v metaforiziranem samostalniku, ki je jedro samostalniške besedne zveze, je samo poudarjena določena vsebinska lastnost danosti, ki jo imenuje samostalnik v roditeljskem določilu. Izpeljavo je mogoče shematsko prikazati tako: *oklep negotovosti* ← {negotovost utesnjuje = *[negotovost = oklep]}. S stališča samostalniške kategorialnosti so primeri tipa *oklep negotovosti* zanimivi, ker ima v tem primeru vlogo jedrnega, torej kategorialno nosilnega dela samostalniške besedne zveze samostalnik, ki mu je odvzet denotativni pomen (*oklep*), samostalniška kategorialnost pa je izkoriščena za izražanje poudarjanja, za poudarjanje določene lastnosti v roditeljskem prilastku imenovane danosti (*oklep negotovosti*).

5 Metaforične izpeljave s stališča sintagmatskih razmerij v zgradbi stavčne povedi

5.1 Prevladujoča predstava leksikalizirane metafore poudarja pomenotvorno, izpeljavno, motiviranjško povezavo med izhodiščnim, motivirajočim pomenom in izpeljanim, motiviranim pomenom (*metúlječek* -čka m ‘žuželka z dvema paroma velikih [...] obarvanih kril’ → ‘modni dodatek v obliki pentlje’). To ustreza pojmo-

vanju metafore kot jezikovnosistemske poimenovalne možnosti in to je prevladujoč in zadosten pogled na leksikalizirano metaforo, dokler metaforo pojmuje kot poimenovalno ali preimenovalno možnost. Toda leksikalizirana metafora se uresničuje v besedilu, v stavčni povedi kot osnovni ubeseditveni enoti in zahteva za svojo uresničitev določeno notranjo ureditev stavčne povedi. To je manj običajen pogled na metaforo, ki pa bistveno dopolnjuje predstavo o tem, od katerih sistemskih danosti je odvisna uresničitev leksikalizirane metafore.

5.2 Vežanost uresnitve metaforičnega slovarskega pomena na določeno ureditev stavčne povedi je zlasti razvidna na primeru preimenovalne metafore. Ob tipu preimenovalne metafore je namreč mogoče eksplicitno prikazati, kako se potencialno razlikuje upovedenje določene vsebine z uporabo leksikalizirane metafore od upovedenja, ki leksikalizirane metafore ne vključuje. Za primer vzemimo metaforični pomen leksema **mórje** -a s v zvezi *morje cvetov* v že navedenem sobesedilu:

[...] se deli doline [...] hitro spremenijo v morje cvetov.

Isto vsebino je mogoče ubesediti, ne da bi uporabili metaforični izraz za količinsko določilo, in v tem primeru se zgradba celotne povedi spremeni:

*Cvetovi v kratkem času v veliki množini prekrijejo dele dolin.

Primerjava med obema ubeseditvama se na tem mestu navaja zato, ker učinkovito ponazarja vlogo sintagmatike na ravni sestavin stavčne povedi pri uresničevanju leksikalizirane metafore. Uporaba leksema v metaforičnem pomenu (*morje cvetov*) zahteva izbiro določenega stavčnega vzorca in nadalje določeno leksikalno zasedbo skladenjskih mest. Variantnost izrazitev na ravni stavčne povedi kot nujno življenjsko okolje omogoča leksikalno metaforo.⁹

5.3 Povezanost leksikalizirane metafore in stavčne povedi, v kateri se uresničuje, je lahko celo tako velika, da je določen tip leksikalizirane metafore nerazdružno povezan z enim samim stavčnim vzorcem. To se potrjuje pri lastnostnem metaforičnem povedkovniku tipa *Janez je zajec*, ki je popolnoma vezan na določitevni stavek (osebek + povedek iz *biti* in lastnostnega povedkovnika) (Snoj 2010: 108–109). Prav z upoštevanjem sintagmatike v organiziranju stavčne povedi, ki omogoča dejansko besedilno uporabo leksema v metaforičnem pomenu, se vzpostavlja oprijemljiva povezava med leksikalizirano metaforo kot jezikovnosistemsko poimenovalno ali preimenovalno možnostjo in med uporabo leksema v metaforičnem pomenu v določenem besedilu.

⁹ Pogled na metaforo s stališča ureditve stavčne povedi temelji v pojmu slovnična metafora, kot je prisoten v Hallidayevi funkcijski slovnici. Izhaja iz predpostavke, da je za vsako vsebino v jezikovnem sistemu na voljo ena izhodiščna, osnovna izrazitev, imenovana kongruentna, nemetaforična, in ena ali več drugotnih, variantnih izrazitev. Načeloma je ubeseditvev, ki vsebuje leksikalizirano metaforo, drugotna, kar pomeni med drugim tudi bolj zapletena, s stališča posredovanja določene vsebine pa natančnejša, popolnejša (Halliday 1994: 340–361).

6 Sklep

Pojmovanje metafore kot prvenstveno paradigmatične jezikovne danosti izhaja iz predstave, da je jezikovni sistem odslikava zunajjezikovne stvarnosti. V asociativnosti omogočena metaforična poimenovanja se razvrščajo na paradigmatični osi (*veliko cvetov / morje cvetov / valovje cvetov* itd.) in v tem pogledu je urejevalno načelo zanesljivo paradigmatika. Pri uresničevanju metaforičnih izpeljav pa so v enaki meri odločilna sintagmatska razmerja, in to na več ravneh, od pomenskosestavinske zgradbe do leksikalne zasedbe skladenjskih mest v stavčni povedi. Upoštevanje sintagmatike pri obravnavi metaforične pomenotvornosti med drugim potrjuje, da razlikovanje med metaforo kot splošno jezikovnoizrazitveno možnostjo, tj. kot sestavino splošnega slovarja (sistema), in umetniško, individualno metaforo ni relevantno, če metaforo pojmujeemo kot tip pomenske izpeljave znotraj leksikalnega sistema. Sintagmatska razmerja se pri preučevanju metafore potrjujejo kot eksaktno ogrodje, na katerem bi bilo mogoče graditi celovito tipologijo metaforičnih izpeljav danega jezika.

Viri in literatura

- Apresjan 1995 = Jurij Derenikovič Apresjan, *Leksičeskaja semantika*, Moskva: Vostočnaja literatura RAN, ²1995 (¹1974).
- Croft 1991 = William Croft, *Syntactic categories and grammatical relations: the cognitive organization of information*, Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Crystal 1991 = David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford: Blackwell, 1991.
- Golden 2001 = Marija Golden, *O jeziku in jezikoslovju*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, ²2001 (¹1996).
- Halliday 1994 = Michael A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, London: Arnold, 1994.
- Hanks 2004 = Patrick Hanks, The Syntagmatics of Metaphor and Idiom, *International Journal of Lexicography* 17 (2004), št. 3, 245–274.
- Jakobson – Halle 1956 = Roman Jakobson – Morris Halle, *Fundamentals of language*, 's-Gravenhage: Mouton & Co., 1956.
- Korpus slovenskega jezika Nova beseda* (http://bos.zrc-sazu.si/_nova_beseda.html) (23. 2. 2011).
- Kržišnik 2004 = Erika Kržišnik, Pojmovanje metafore v kognitivnem jezikoslovju, *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih*, ur. Marko Jesenšek, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2004 (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 15), 56–74.
- de Saussure 1997 = Ferdinand de Saussure, *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*, Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 1997.
- Snoj 2004 = Jerica Snoj, *Tipologija slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2004 (Linguistica et philologica 9).

- Snoj 2006 = Jerica Snoj, Metonimični pomeni: sintagmatski vidik, *Slavistična revija* 54 (2006), posebna št., 73–86.
- Snoj 2010 = Jerica Snoj, *Metafora v leksikalnem sistemu*, Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2010 (Linguistica et philologica 24).
- SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: elektronska izdaja na plošči CD-ROM*, Ljubljana: DZS, 1998.
- Taverniers 2006 = M. Taverniers, Grammatical metaphor and lexical metaphor: different perspectives on semantic variation, *Neophilologus* 90 (2006), 321–332.
- Taylor 2003 = John R. Taylor, *Linguistic Categorisation*, Oxford – New York: Oxford University Press, ³2003 (¹1989).
- Vidovič Muha 2000 = Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Vidovič Muha 2006 = Ada Vidovič Muha, Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico, *Slavistična revija* 54 (2006), posebna številka, 23–42.
- Wierzbicka 1988 = A. Wierzbicka, *The Semantics of Grammar*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988 (Studies in Language Companion Series 18).

Metaphorical meaning derivation from the perspective of syntagmatics

Summary

Metaphor is ordinarily understood especially as a paradigmatically defined entity based on associativity of contents. In the exact treatment of metaphor as a lexico-semantic entity, the syntagmatic relationships in particular are in the foreground. This is reflected at several levels: in connecting semantic elements in metaphorically derived meanings, in connecting metaphorical words into phrases, and in creating sentences in which a lexicalized metaphor is realized.

The role of syntagmatics in connecting semantic elements in a metaphorically motivated meaning is taken into account in the very definition of metaphor as a kind of semantic derivation. Namely, at this level a metaphorical semantic derivation differs from other kinds of semantic derivation by including a completely changed semantic componential structure of metaphorically derived meaning. In the metaphorical meaning, on the basis of associative connections of contents there appears a new classifying semantic feature and new differential semantic feature. This is also visible in a simplified form in the lexicographic presentation at the level of a dictionary explanation (e.g., for the Slovenian noun **metúljček** -čka m. 'butterfly' → 'bowtie'). The realization of the metaphorical meaning is further enabled by the specific grammatical structure of the phrases in which the metaphorical meaning can be realized (e.g., the phrase type noun plus genitive attribute for realizing a metaphorical dimension expression of the type **morje cvetov** 'a sea of flowers'). The use of the lexeme in the metaphorical meaning also dictates the specific formation

of the sentence; in some cases, the metaphorical meaning is possible even in one single sentence pattern (e.g., the obligatory attributive clause in the metaphorical denominal attributive predicate of the type *Janez je zajec* ‘John is a coward [literally, *rabbit*]’).

Recognizing the role of syntagmatic relations in metaphorical semantic derivations—while taking into account the general substitutive paradigmatic foundation of the metaphor—raises the possibility for further research on metaphors oriented toward discovering the typology of metaphorical semantic derivations.